

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА – НЕЗАЛЕЖНА ДЕРЖАВА

МАТЕРІАЛИ

**Міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення
Незалежності Карпатської України**

(м. Ужгород, 14-15 березня 2019 року)

УДК 94 (477.87) «1938/1939» (063)

Рецензенти:

Марчук Василь Васильович

доктор історичних наук, професор
(Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника)

Данилюк Дмитро Дмитрович

доктор історичних наук, професор
(Ужгородський національний університет)

Задорожний Володимир Євгенович

доктор історичних наук, професор
(Ужгородський національний університет)

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
від 26 лютого 2019 року, протокол № 3

Карпатська Україна – незалежна держава. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпатської України (м. Ужгород, 14-15 березня 2019 року) / Вступне слово В. Смоланки; Редкол.: М. Вегеш (голова), С. Віднянський, М. Лендшел, О. Пагіря, М. Токар, С. Федака (члени редкол.). Ужгород, видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2019 – 404 с.

Друкується за сприянням ректора Ужгородського національного університету, доктора медичних наук, професора Володимира Смоланки

До наукового збірника увійшли доповіді, виголошені на міжнародній науковій конференції «Карпатська Україна – незалежна держава», організаторами якої виступили Ужгородський національний університет та Інститут історії України НАН України.

Збірник, який виходить у світ з нагоди 80-ї річниці проголошення державної незалежності Карпатської України, стане в нагоді всім, хто цікавиться славетними й трагічними сторінками історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців у XX столітті.

ISBN 978-617-7132-99-7

© Карпатська Україна – незалежна держава, 2019

ЗМІСТ

Вступне слово ректора Ужгородського національного університету, доктора медичних наук, професора Володимира Смоланки	6
Привітання учасникам конференції директора Українського Музею-Архіву в Клівленді (США) Андрія Фединського	10
Ситник Олександр . Ідеологічні підстави постанови Карпатської України	11
Пагіря Олександр . Події 13-14 березня 1939 р. в Хусті: путч, повстання чи збройний конфлікт?	21
Токар Маріан . Роль «третього сектору» в державотворенні Карпатської України	38
Зан Михайло . Політична участь етнічних меншин у державотворенні Карпатської України	50
Данилець Юрій . Становище православної церкви в період Карпатської України	77
Кічера Віктор . Греко-Католицька Церква і держава в автономній Карпатській Україні (за матеріалами МЗС ЧСР)	88
Віднянський Степан . Карпатська Україна як етап українського державотворення	96
Казак Олег . Доля української організації «Просвіта» після приєднання Підкарпатської Русі до Угорщини (1938-1944 рр.)	112
Федака Сергій . Економічна феєрія Карпатської України	122
Басараб Володимир . Роль Греко-Католицької Церкви у процесі становлення української державності (на матеріалі послань та листів Андрея Шептицького)	129

Михайлюк Марина. Закарпатські євреї восени 1938 – навесні 1939 років: Підкарпатська Русь / Карпатська Україна	140
✓ Кравчук Олександр, Завальнюк Костянтин. Леонід Мосендз на Закарпатті у 1938-1939 рр.	154
Мушинка Микола. Степан Ключурак – міністр оборони Карпатської України.....	167
Болдижар Сергій, Мойш Василь. Автономія Підкарпатської Русі як передумова проголошення Карпатської України.....	171
Гиря Володимир. Вибори до Сойму Карпатської України	178
Вегеш Микола. Угорський і польський терор у Карпатській Україні.....	186
Бертолон Олександр. Система політичного режиму Міклоша Горті в Угорщині (1920-1939 рр).....	211
Куцов Костянтин. Участь активістів «Союзу підкарпатських українських студентів» у політичних подіях 1938-1939 рр	218
Абрамович Інгрід. Прояв жіночої активності у військово-політичному житті Карпатської України	230
Світлицький Андрій. Прикордонник Василь Попик – захисник Карпатської України.....	234
Шафраньош Олексій. Карпатська Україна та бої 15 березня 1939 року в спогадах Михайла Гуляничка.....	240
Шинкар Іван. На шляху до державності: Карпатська Україна (1938-1939) із вісімдесятирічної відстані.....	245
Мазило Ігор. Проблеми історії Карпатської України на сторінках підручників вищої школи	249

Савчин Михайло. Карпатська Україна та континуїтет української державності	253
Турияниця Вікторія, Турияниця Василь. Правовий статус української мови як державної / офіційної: історія і сучасність.....	262
Тарасюк Володимир. «Творім патріотичну молодь» як один із основних заповітів Августина Волошина	275
Вегеш Анастасія. Енциклопедичне та змістове наповнення літературно-художніх антропонімів творів Августина Волошина	281
Руснак Ірина. Поетика назви роману-репортажу «Сонце з Заходу» Уласа Самчука.....	293
Міщанин Василь. «Статті и стихи националистического и профашистского характера»: аналіз кримінальної справи Андрія Патруса-Карпатського	300
Юсип-Якимович Юлія. Світоглядні основи Августина Волошина: національно-мовний та культурологічний аспекти.....	314
Ірина-Люба Горват. Перші публікації про Августина Волошина в українській історіографії (90-ті роки ХХ століття)	325
Турияниця Василь, Васирина Наталія, Турияниця Вікторія. Стан і проблеми шкільництва Підкарпатської Русі / Карпатської України (жовтень 1938 – березень 1939 рр.): мовою цифр і фактів нововиявлених архівних документів	345
Тодоров Ігор. Зовнішньополітичний вимір суспільних настроїв на Закарпатті в контексті вісімдесятиліття Карпатської України..	358
Град Корнел. Карпатська Україна	366
Белень Михайло. Сторінки історії Карпатської України (Епоха Карпатської України у моїй творчості).....	385

ПОЕТИКА НАЗВИ РОМАНУ-РЕПОРТАЖУ «СОНЦЕ З ЗАХОДУ» УЛАСА САМЧУКА

Ірина Руснак,
доктор філологічних наук,
професор кафедри української літератури і компаративістики,
Київський університет імені Бориса Грінченка

Ірина Руснак. Поетика назви роману-репортажу «Сонце з Заходу» Уласа Самчука.

У статті розглянуто поетику назви роману-репортажу «Сонце з Заходу» (1949) Уласа Самчука. Письменник віддавав перевагу глибоко символічним назвам. Декодувати заголовок твору допомогли неатрибутовані в тексті екфрази політичних плакатів Михайла Михалевича на карпатоукраїнську тематику. У виборі назви для роману У. Самчука надихнув політичний плакат «Слава Україні!» із зображенням сходу сонця. Назва кодує важливі для національного буття українців смисли і віру автора в неодмінне постання незалежної Української Держави.

Ключові слова: Карпатська Україна, Улас Самчук, Михайло Михалевич, роман-репортаж, поетика назви, екфраза, політичний плакат.

Iryna Rusnak. Poetics of the title of the novel «Sun from the West» by Ulas Samchuk.

The article deals with the poetics of the title of the novel «Sun from the West» (1949) by Ulas Samchuk. The writer preferred deeply symbolic titles. The ecphrasis of the political posters of Mikhaïlo Mikhalevich on the Carpatho-Ukrainian theme helped to decode the title of the novel. The political poster «Glory to Ukraine!» with the image of the rising sun inspired the writer in choosing the title for the novel. The title encodes important meanings for the national existence of Ukrainians and the author's belief in the indispensable appearance of an independent Ukrainian state.

Key words: Carpathian Ukraine, Ulas Samchuk, Mikhail Mikhalevich, novel-report, poetics of the title, ecphrasis, political poster.

Серед художніх творів про події 1938–1939 років у Карпатській Україні роман-репортаж «Сонце з Заходу» (1949) Уласа Самчука займає особливе місце вже тому, що автор був безпосереднім учасником і свідком тих подій. Ще 1937 року він увійшов до складу створеної О. Ольжичем Культурної Референтури Проводу Українських Націоналістів і очолив секцію митців, письменників і журналістів. Головним завданням секції були відчити рефератів на актуальні теми дня і видання ідеологічно-виховної літератури. У. Самчук

співпрацював з багатьма членами ОУН, які в швидкому часі за завданням організації прибули на Закарпаття для виконання важливого завдання з підготовки постанови тут Незалежної Української Держави. У його оточенні були Анатоль Демодовгопільський, Іван Ірлявський, Михайло Михалевич, Микола Чирський, Роман Шухевич та інші побратими. Саме вони, як і автор твору, стануть прототипами головних персонажів роману-репортажу, над яким У. Самчук почав працювати напередодні Другої світової війни, а завершив наприкінці 1940-х років. Видати роман-репортаж окремою книжкою не вдалося, тож єдиною на сьогодні його публікацією є газетний варіант, запропонований офіційним органом Українського Народного Союзу в США – газетою «Свобода» (Нью-Йорк). Спробу реконструювати історію написання і видання твору авторка цієї розвідки зробила в одній зі статей [4], в іншій – проаналізувала його жанрові особливості, дослідила, хто саме був прототипами головних персонажів [3]. У пропонованій статті в центрі уваги перебуватиме поетика назви роману-репортажу.

Улас Самчук надавав особливого значення назвам художніх творів. Прискіпливу увагу до називання potwierджує його репліка щодо роману «Сад Гетсиманський». В одному з листів до Ю. Шереха, високо оцінюючи художню вартість твору Івана Багряного, прозаїк зауважив: «Найбільше разить мене приший кобилі хвіст – назва, що нічим у творі не виправдовується» [6, арк. 2]. За різними джерелами можна простежити, як У. Самчук ішов від робочого до остаточного імені своїх романів. Кожного разу доконечний варіант залежав від того, які функціональні тенденції автор обирав як пріоритетні – внутрішні чи зовнішні, текстові чи метатекстові. Як правило, письменник віддавав перевагу назвам з переважанням внутрішніх функцій, які найчастіше мали символічне значення («Месники», «Гори говорять!», «Темнота», «На твердій землі», «Віднайдений рай» тощо), рідше – інтригуюче («Чого не гоїть огонь»). Саме такі заголовки повинні були ефектно передавати суть авторського задуму.

Назва роману-репортажу цікава передовсім грою слів, оскільки у вічі впадає її оксюморонність. У природі сонце і дароване ним світло з'являються на сході, тоді як на заході вони зникають за обрій. Заголовок, в основі якого лежить противенство, імпліцитно окреслює основну тему роману-репортажу, визначає його головну сюжетну лінію і дає можливість зрозуміти авторську концепцію. Однак усе це залишатиметься прихованим до моменту ознайомлення із самим

текстом, оскільки значення назви реципієнт зможе розкодувати тільки після прочитання твору.

На перший погляд, «Захід» можна потрактувати як одну зі складових цивілізаційної опозиції «Схід – Захід», що завжди перебувала в центрі історіософських роздумів У. Самчука. Однак на початку роману головний герой приїздить до Хуста, що перетворився 1938 року на офіційний центр Карпатської України. Тож оксюморон у заголовку визначає діалектичний зв'язок у художньому світі автора солярного мотиву і найбільш західного українського регіону – Закарпаття.

Декодувати назву роману-репортажу допоможуть політичні плакати Михайла Михалевича, неатрибутовані екфрази яких трапляються в тексті твору. З-поміж усіх плакатів майстра-гравера письменник обрав два, описи кожного з яких подав двічі. Ось, скажімо, екфрази плаката без назви із зображенням юнака-зміборця: 1. «<...> здоровенні плакати, що висіли по мурах з гадами семиголовими, яким стинає голови мечем січовик у мазепинці» [8, ч. 10, с. 2]; 2. «На паравані, що відділяє кухню, знані плакати, зі знаними семиголовими гадами» [8, ч. 28, с. 2]. Гранична стислість екфрази відповідає основним малярським прийомам, серед яких домінантами є великий розмір зображуваного і його навмисно спрощене представлення. Описи плаката «В своїй хаті своя правда» в романі-репортажі теж небагатослівні: 1. «Дійшли до паркану, на якому навіть у темноті видно, як висять і повільно мають плакати. Це ті, на яких на троні сидить жінка, а перед нею з піднятими руками задавакувато проходять хлопці з впертими лобами в січових мазепинках» [8, ч. 17, с. 2]; 2. «Та сама на троні жінка і ті самі хлопці в мазепинках з піднесеними руками. Над тим великий напис: «Слава Україні!»» [8, ч. 20, с. 2].

Описи вуличних артоб'єктів виконують у романі-репортажі особливу функцію. За допомогою кількох екфраз письменник, з одного боку, відтворює культурно-історичні реалії й мистецьку обстановку епохи: плакати були своєрідною емблемою Карпатської України, що впливала на уяву й емоції гуцулів, увиразнювала їхню національну тожсамість, формувала громадянську свідомість. Характери і долі багатьох краян співвідносилися із семантикою зображених «хлопців з впертими лобами в січових мазепинках» [8, ч. 17, с. 2]. З іншого боку, прагнення відтворити вже існуючу мистецьку реальність породжує символічну глибину авторських

інтерпретацій графічних артефактів, які вказують на ще один плакат М. Михалевича – «Слава Україні!», опису якого в романі-репортажі немає. Це графічне агітполотно було опубліковано газетою «Нова Свобода» після виборів до Сойму Карпатської України в лютому 1939 року [1]; його глибокий символічний зміст має важливе значення для розуміння назви роману-репортажу У. Самчука.

Плакат «Слава Україні!» оформлено за всіма правилами політичних агіток. Навмисний примітивізм, лаконізм кольору, великоформатне зображення – все це посилює агітаційну спрямованість твору. Увагу привертають символи, які надають плакату глибокого емоційного навантаження і смислу: силует Карпатських гір (прикметна ознака краю), прапори з контурами бойових тризубів із центральним зубом-мечем (знак боротьби за українську державність, справедливої помсти ворогам, офіційний символ ОУН) і схід сонця (ознака життєвої сили і відродження, яка виростає до символу відродження Української Держави). Плакат указує на місце, дату і формат події: посередині викарбувано «12.ІІ», на одному з прапорів видніються відсотки. Усе це промовистий знак: 12 лютого 1939 року обрано законодавчий орган автономного Закарпаття – Сойм Карпатської України, більшість голосів у якому отримали представники з єдиного списку Українського Національного Об'єднання (УНО). Ця політична сила твердо дотримувалася національно-державної орієнтації. Плакат був зрозумілим і доступним найширшим верствам населення Карпатської України.

У. Самчук добре знався на художніх агітках, він був блискучим публіцистом, з-під пера якого наприкінці 20-х – на початку 30-х років вийшло кілька десятків агітаційних оповідань-фейлетонів у газеті «Сурма». Це допомогло митцеві професійно оцінити графіку М. Михалевича, визначити стильові домінанти його творчості, які в сучасному мистецтвознавстві кваліфікуються як примітивізм. У романі читаємо: «Недолужні плакати, дубові і страшно прості, але вони, коли б були січені на камені, дуже добре замінили б примітивне мистецтво з-перед тисячі років. Це древні речі, такі, як наша планета» [8, ч. 17, с. 2].

Велика ймовірність, що саме політичний плакат «Слава Україні!» із зображенням сходу сонця надихнув У. Самчука у виборі назви для роману, яка кодує важливі для національного буття смисли, а також віру автора в неодмінне постання незалежної Української

Держави, першим вістуном якої, на його переконання, була Карпатська Україна. Українське сонце незалежності сходило на Заході.

Образ сонця в романі-репортажі наскрізний; у тексті він з'являється двадцять три рази й, обростаючи додатковими відтінками смислу, поглиблює підтекст. Денне світило хоронить у собі активну природну силу, щодня пробуджуючи Карпатський край до нового життя. Воно є найтоншим орієнтиром часу – рухом сонця по виднокругу вимірюється тривалість доби і пір року. Сонце виступає однією з географічних координат Карпатської України («<...> синій, мов шовк, простір між сонцем та землею» [8, ч. 44, с. 2]), символізує життєву силу героїв, їхні духовні пориви й устремління, запал серця і любовну пристрасть.

Однак найвагомішим у романі-репортажі є асоціювання небесного світила зі свободою, відродженням українського духу, правом народу мати місце під сонцем, правом будувати власну Державу: «Ми вітаємо нашу воскреслу надію – славу Україну за Карпатами! Ми вітаємо сонце, що зійшло нам з заходу!» [8, ч. 69, с. 2]. Сонце наподібнюється силі, котра спроможна розтопити лід стуманілості краю, здолати віковічні невірство і темінь люду, пробудити його до гідного життя у власній державі. У романі-репортажі цей поступальний процес перетворюється на глибоку метафору національного пробудження Верховини. У фінальній живописній картині роману сонце разом з іншими небесними світилами є знаком світла. Така символіка органічно вписується в авторську комунікативну стратегію, породжує в реципієнта глибоке переконання у благословенному завершенні описуваних подій: «Тисячу дев'ятсот тридцять дев'ять! <...> над Чорногорою, над верхами Говерлі, Петроса, Попа Івана повільною стопою ступає передвісник першого дня. Ці люди живуть і бачать. Їм це дано. Вічне сонце позвольна відхиляє завісу світла, а за ним Сотворитель, що творив перший день» [8, ч. 76, с. 2]. Фінальна частина роману-репортажу була дещо скорочена письменником в остаточному варіанті, очевидно, з метою економії площі газетного підвалу, де друкували роман-репортаж. Але у довоєнній публікації уривка вона більш розлога і символічна. Тут заковане глибоке переконання тодішнього проводу ОУН, що Українська Незалежна Держава постане спочатку саме на західних українських землях, а звідти пошириться на інші українські простори: «А над Чорногорою, над

шпилями Говерли, Петроса, Попа Івана повільною, але певною стопою ступає передвістник першого дня. Ще не видно його осяйної постаті. Лиш світло його смолоскипа повільно розсипається над білими велетнями, за спиною яких місце, з якого зводиться величне, вічне сонце. Воно має лиш одне джерело, з якого восходить. Місце вказане перстом самого Бога. «Звідсіль ти родиш новий день, – промовив йому Сотворитель у перший день свого творіння. – Сюди будуть звернені очі всіх, що їм докучила темнота. Лик всіх храмів буде звернений до джерела твого народження. Молитви всіх сердець будуть нестися тобі назустріч. І горе блудному, який твого сходу чекатиме з протилежного боку землі моєї».

Так сказав Сотворитель. Амінь!.. Благословен хай буде! Повертаємо очі туди, звідки входить повільно осяяний огнем неба день... Новий, перший день Нового року» [7, с. 46].

У. Самчук був переконаний: маєстатний державницький порив Карпатської України не був марним. Постанови Самостійної Соборної Української Держави, хоча й відсувалося на невизначений час, все ж мислилося як непогрішима істина новітньої доби.

Висловлені в романі-репортажі «Сонце з Заходу» ідеї не втратили своєї актуальності і в наші дні, коли Україна в зударі з імперськими зазіханнями лицемірного ворога веде новітню борню за збереження свободи, незалежності і соборності. Проблеми, перед якими українство стояло напередодні Другої світової війни, залишаються актуальними і в наші дні. Як злободенно звучать такі ось міркування Самчукових персонажів: «Скільки вони витрачають грошей, щоб витанцювати тут для нас нову війну...» [8, ч. 49, с. 2]; «<...> тепер і є мода нападати без оголошення війни» [8, ч. 13, с. 2]; «Нема ніякого спокою. З Європи спокій вигнано» [8, ч. 26, с. 2]; «У наш час, товаришу, нічого не виключене. Навіть таке, що ціла Європа вилетить у повітря. Це час магнетичних бур в ідеологіях» [8, ч. 50, с. 2]; «<...> ми повинні твердо і незрушно стати ногою в самому центрі Європи» [8, ч. 28, с. 2]; «Європа, що творить певну систему думання, це матір буття, до якого мусимо і ми не тільки кордонами, тілом, але й духом святим належати» [8, ч. 52, с. 2]; «Україна мусить бути свободною» [8, ч. 76, с. 2].

У тексті твору немає опису березневої трагедії Карпатської України, але латентно героїчний пафос відчувається мало не на кожній сторінці. Він породжений у художньому світі роману-репортажу героїкою самої дійсності, колосальним національним

здвигом, що охопив усю Карпатську Україну. Звитяжне наставлення карпатських січовиків, керованих націоналістичною елітою міжвоєнної доби, суголосне з героїкою нашої сьогоденності. Часопис «Пробоем» свого часу писав: «<...> героїство цих хлопців не мало ефектації <...> Ті юнаки незагартовані в боях, майже діти, були як втілення великої Ідеї. Їх серця були переповнені від щастя, якому куля не була в стані перешкодити. У самій їх вірі в перемогу правди була вже правда і перемога, а цю віру допомогло їм відкрити в собі мистецтво. <...> Жили ще волею людей, що хочуть вмерти за життя Ідеї. Вони тоді вже були втіленням Ідеї, легендою, уже Летючою Естрадою у леті неземнім. Їм слава!» [2, с. 119]. Подвиг тих окриплених Ідеєю Незалежної Української Держави вояків повторили наші сучасники, котрих з трепетом іменуємо Небесною сотнею і котрі в своєму вічному «леті неземнім» бережуть українське майбутнє.

Список використаних джерел

1. Див.: *Нова Свобода (Хуст)*. 1939. Ч. 33.
2. Лад В. Рефлексії з мистецького життя Карпатської України. *Пробоем: Місячник культури (Прага)*. 1939. 20 вересня. Ч. 12(70). С. 118–119.
3. Руснак І. Жанрові особливості й прототипи роману «Сонце з Заходу» Уласа Самчука. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції: зб. наук. пр. (філол. науки)*. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. № 12. С. 65–75.
4. Руснак І. Історія написання і видання роману «Сонце з Заходу» Уласа Самчука: спроба реконструкції. URL: <http://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/309>
5. Руснак І. Поетика тревелогу «Вражіння з подорожі по Європі» (1939) Володимира Бльондиненка. *Філологічний дискурс*. 2018. Вип. 7. С. 171–187. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/24837/>
6. Самчук У. *Лист до Ю. Шереха від 20 лютого 1951 р.* Відділ рукописних фондів і текстології Інституту Літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Ф. 195. Од зб. 869. Арк. 2.
7. Самчук У. Новий рік у Хусті. *Пробоем: Місячник культури*. Річник VII. 1940. Лютий. Ч. 2 (79). С. 36–46.
8. Самчук У. Сонце з Заходу: Роман. *Свобода (Нью-Йорк)*. 1949. Ч. 07–76. Посилаючись на це видання, число вказуватимемо в дужках.